

На сучасному етапі розвитку важливою проблемою є підвищення ефективності управлінської діяльності. Сьогодні, найбільш обговорюваною проблемою в морських державах є необхідність і можливість підвищення якості портових послуг за допомогою реорганізації портового менеджменту. Сучасними проблемами залишаються громіздкі організаційні структури зі складними зв'язками підпорядкування, слабкість стимулів і відповідальності тощо. Система управління є важливою ланкою відтворювального процесу капіталу підприємства.

Висновки. Різке збільшення обсягів світової торгівлі більше ніж півстоліття тому змусило уряди багатьох розвинутих держав звернути увагу на сферу діяльності морських торговельних портів. Активно необхідність здійснення процесів удосконалення портової діяльності у світі почали обговорювати вже з 60-х рр. минулого століття. Основними причинами для проведення портових реформ були та залишаються до цього часу загальні, адміністративні (управлінські), фінансові та причини, які пов'язані з формуванням та використанням трудових ресурсів. Розвиток в Україні підприємств портової діяльності різних форм власності й видів діяльності, багатогранність портової діяльності, яка визначається багатопрофільністю робіт та послуг, потребують розробки нового підходу до реструктуризації капіталу портових підприємств.

Перелік посилань

1. Кібік О.М. *Теорія і методологія ціноутворення в морських торговельних портах: монографія* / О.М. Кібік. - Одеса: ОНМУ, 2005. - 282 с.
2. Колодин А. Л. *Маркетинг* / А.Л. Колодин, С.П. Онищенко. – Одеса: Астропринт, 2004. – 165 с.
3. Оболенський Т. *Технологическое соперничество на мировом рынке.* / Т. Оболенський // МЭиМО. – 2007. – № 7. – С. 8-14.
4. Мазур И.И. *Реструктуризация предприятий и компаний* / И.И. Мазур., В.Д. Шапиро. - М.: Экономика, 2001. - 456 с.
5. Примачев Н.Т. *Параметры влияния морских портов на эффективность торгового судоходства* / Н.Т. Примачев, С.И. Примачева. - Одесса: ОГМА, 1998. - 72 с.
6. Степанов О.Н. *Стратегическое управление развитием морского порта* / О.Н. Степанов. - Одесса: Астропринт, 2005. - 328 с.
7. Чекаловец В.И. *Эволюция мировой портовой системы и ее влияние на стратегию развития морских торговых портов Украины* / В.И. Чекаловец // Транспорт. - 2003. - №25-26, 28. - С. 61-66, 54-62.
8. Costas Th. Grammenos. *Handbook of Marine Economics and Business* / Costas Th. Grammenos. - London, Hong Kong: LLP, 2002. - 920 p.
9. Haralambidis H. *World wide experiences of Port Reform* / H. Haralambidis,, A. Veenstra . - Oxford: University Press, 1997. - 125 p.
10. Pallis A.A. *Towards a Common Port Policy? EU-Proposals and the Industry's Perceptions* / A.A. Pallis // Maritime Policy and Management. - 1997. - № 24 (4). - P. 365-380.

Стаття надійшла: 22.10.2014 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Дмитрієв І.А.

УДК 330.14:658.1

JEL O 150

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ПОСИЛЕННІ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВА

Кучумова І. Ю., к.е.н., доцент

Юмаєва Г. О.

Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Анотація. У статті розглянуто поняття інтелектуального капіталу та його ефективного використання як нематеріального ресурсу підприємства. Метою статті є вивчення інтелектуального капіталу як основної конкурентної переваги підприємства в ринкових умовах господарювання й обґрунтування його структурних елементів; визначення ролі інтелектуального капіталу та особливостей його використання на сучасних підприємствах.

Досліджено диференціацію в підходах до визначення сутності інтелектуального капіталу, а також його структурних елементів. На основі попередніх досліджень визначено, що інтелектуальний капітал має три основні складові: людський, структурний та споживчий капітал. Подано визначення таких основних складових інтелектуального капіталу: інтелектуальна власність, інтелектуальні активи, інтелектуальні ресурси, нематеріальні активи. Саме ці складові є основою інтелектуального капіталу як одного з головних показників результатів діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання.

Визначено основні особливості інтелектуального капіталу як показника, що створює конкурентну перевагу на підприємстві. Розглянуто чотири основні групи методів вимірювання інтелектуального капіталу. Таке групування методів вимірювання інтелектуального капіталу дозволяє здійснювати оцінку рівня наявних нематеріальних активів на підприємстві, а також рівня ефективності їх використання. Досліджено сучасні негативні тенденції розвитку та впровадження інтелектуального капіталу, що сформувалися на підприємствах України.

Зазначено, що за сучасних економічних умов трансформаційної кризи в Україні підприємства не мають можливості використовувати наявний інтелектуальний потенціал повною мірою. Виявлено, що ефективність використання інтелектуального капіталу в Україні є недостатньою порівняно з результатами розв'язання цієї проблеми іншими країнами світу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальні ресурси, інтелектуальні активи, інтелектуальна власність, нематеріальні активи.

Постановка проблеми. У сучасній ринковій економіці інтелектуальний капітал є основним багатством підприємства. Саме він визначає конкурентоспроможність підприємства на ринку, виступаючи ключовим ресурсом її розвитку. У процесі створення, трансформації та використання інтелектуального капіталу беруть участь комерційні підприємства, державні й громадські установи та організації, тобто всі суб'єкти ринкових відносин. Здатність підприємства ефективно використовувати свій інтелектуальний капітал визначає економічну силу підприємства та його значення на ринку.

Результатом застосування спеціалізованих знань, широкого навчання персоналу та ефективною взаємодією з партнерами і конкурентами є рівень доходу, який отримує підприємство. Інтелектуальний капітал, у свою чергу, більше, ніж фізичний чи фінансовий капітал, стає стійкою конкурентною перевагою кожного підприємства.

Своє відображення у вартісному значенні в ринковому середовищі знаходить енергія людської праці. Елементами товарності є не лише матеріальні речі, предмети і послуги, а й результати інтелектуальної праці – ідеї, управлінські рішення, винаходи, раціоналізаторські пропозиції тощо. Тому в сучасному ринковому середовищі стосовно результатів інтелектуальної праці використовують терміни «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальна власність», «інтелектуальний капітал», «комерціалізація інтелектуальної власності».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу питанням сутності інтелектуального капіталу приділяють вітчизняні й зарубіжні науковці. Важлива роль у дослідженні цього питання належить таким відомим ученим, як Дж. Гелбрейт, А. Маршал, Е. Брукінг [1], Л. Едвінссон, Р. Каплан, Д. Нортон, І. Нонака, М. Мелоун, В. Іноземцев, Б. Леонтьєв, О. Кендюхов [2], О. Бутнік-Сіверський [3].

Невизначені складові загальної проблеми. Однак, не зважаючи на велику кількість досліджень і робіт у сфері інтелектуального капіталу, це питання залишається й досі висвітленим не до кінця, оскільки існує суттєва диференціація між визначеннями та структурою інтелектуального капіталу.

Формування мети статті. Метою статті є вивчення інтелектуального капіталу як основної конкурентної переваги підприємства в ринкових умовах господарювання й обґрунтування його структурних елементів; визначення ролі інтелектуального капіталу та особливостей його використання на сучасних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним чинником формування інтелектуального капіталу в певний проміжок часу є інтелектуальний потенціал – сукупність знань, умінь і творчих обдарувань людини, її освітньо-кваліфікаційний рівень, який дає змогу засвоювати набуті та створювати нові знання, тобто це здебільшого притаманні особі можливості.

Інтелектуальний потенціал є складовою економічного потенціалу підприємства й формується за рахунок відповідних ресурсів. На рівні підприємства інтелектуальний потенціал є основою інноваційного розвитку. Джерелом формування інтелектуального потенціалу підприємства є інтелектуальні ресурси, а також фінансові ресурси їх фор-

мування, які підприємство має у своєму розпорядженні. Раціональне вкладання коштів у програми розвитку персоналу, нематеріальні активи, витрати на інтелектуальну власність сприятимуть зростанню інтелектуального потенціалу, збільшенню ринкової вартості підприємства та досягненню значного економічного ефекту [4].

У період планування індустріальної й зародження постіндустріальної економіки Дж. Гелбрейт у 1969 р. увів термін «інтелектуальний капітал» [5]. Саме в другій половині XX століття зародилася й розвивається досі теорія інтелектуального капіталу. Але історично першим у цьому напрямі з'явилося поняття «людського капіталу», яке увів А. Маршал. Капіталом узагалі він вважав саме людський капітал як «освіту, фахову підготовку, навички та здібності» [6]. Інтелектуальний капітал, розвиваючись на основі попередніх форм капіталу, вбирає в себе їхні основні властивості й одночасно має власний зміст.

На сьогодні у вчених і досі немає єдиної думки щодо визначення поняття «інтелектуальний капітал». Найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення В. Л. Іноземцева: «Інформація й знання, ці специфічні за своєю природою й формами участі у виробничому процесі чинники, які у рамках підприємства набувають вигляду інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал являє собою щось начебто «колективного мозку», що акумулює наукові й повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі й імідж фірми» [7]. На погляд В. Л. Іноземцева, складові інтелектуального капіталу такі: по-перше, людський капітал, утілений у працівниках підприємства у вигляді їхнього досвіду, знань, навичок, здатності швидко приймати нововведення, філософію підприємства, його внутрішні цінності; по-друге, структурний капітал, що включає патенти, ліцензії, торговельні марки, організаційну структуру, бази даних, електронні мережі.

На основі попередніх досліджень видається доцільним, крім людського і структурного капіталу, до структури інтелектуального капіталу додати й споживчий капітал, який у свою чергу поділяється на клієнтський та соціальний. Таким чином, інтелектуальний капітал має три основні складові.

1. Людський капітал – накопичений людиною і сформований унаслідок вкладень фінансових ресурсів запас здоров'я, енергії, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в процесі виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці, тим самим зумовлюючи зростання доходів людини та підприємства, на якому працює людина. Цей капітал невід'ємний від його власника.

2. Структурний капітал – усе, що залишається на підприємстві та було створено працівниками під час роботи й пов'язане з інтелектуальним потенціалом. До нього належить інтелектуальна власність (патенти, авторські свідоцтва, раціоналізаторські пропозиції, «ноу-хау»), інформаційні системи, система фінансових відносин, організаційна структура, технічні бібліотеки, інструкції, положення, стандарти, нагороди, грамоти, призи, отримані підприємством. Ця частина інтелектуального капіталу, на відміну від людського, може бути власністю підприємства і може від нього відчужуватися, тобто бути об'єктом купівлі-продажу.

3. Споживчий капітал – майбутні споживачі продукції підприємства, її спроможність задовольнити їхні запити. Однак дуже часто в економічній літературі споживчий капітал поділяють на два основні елементи, які всебічно описують його зміст:

3.1. Клієнтський капітал – це система стійких, надійних, довгострокових довірчих і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми клієнтами, покупцями товару, що склалася за час його роботи на ринку. До нього належать бренд, клієнтура, фірмове найменування, канали збуту, ліцензійні договори, секрети формування та розширення клієнтури.

3.2. Соціальний капітал – це цінність, що створюється підприємством через соціальні відносини як усередині підприємства, так і ззовні. Об'єкти соціального капіталу невіддільні від підприємства і не можуть бути об'єктами купівлі-продажу, але вони здатні приносити додатковий прибуток підприємцю, оскільки збільшують рівень довіри до підприємства не лише клієнтів, але й держави, громадських організацій, а також зменшують затрати часу на укладання різних угод [5].

У вітчизняній науці інтелектуальний капітал виникає з появою об'єктів інтелектуальної власності та інших інтелектуальних продуктів. Науковці вважають, що інтелектуальний капітал набуває форми лише тоді, коли інтелектуальний продукт «здатний приносити користувачеві додатковий прибуток і позитивно оцінюється ринковим сере-

довищем». Перелічені ознаки характеризують інтелектуальний капітал, який у ринкових умовах виступає об'єктом товарно-грошових відносин. Це означає, що інтелектуальний капітал стає ресурсом, який контролюється й використовується підприємством [8].

Виходячи з теоретичних засад, структуру інтелектуального капіталу можна подати наступним чином (рис. 1).

Рисунок 1 – Структура інтелектуального капіталу*

**Складено на основі джерел: 9, 10.*

Основними поняттями, що потребують визначення в процесі вивчення складових елементів інтелектуального капіталу підприємства, є:

- інтелектуальний ресурс – це ресурс (виробничий фактор), в основі якого лежить інтелект і який підприємство використовує для виробництва товарів чи послуг;
- інтелектуальні активи – це частина нематеріальних активів підприємства, які мають відношення до інтелекту й інтелектуального капіталу;
- нематеріальні активи включають в себе інтелектуальні активи, які законодавчо не зареєстровані, та інтелектуальну власність (зареєстровані інтелектуальні активи);
- інтелектуальна власність – це частина інтелектуальних активів, тобто й нематеріальні активи, які зареєстровані відповідно до законодавства й охороняються законом [10].

Оскільки інтелектуальний капітал є нематеріальним активом підприємства, то він має ряд особливостей, з яких можна виділити такі:

- в умовах інформаційної економіки інтелектуальний капітал виступає основним фактором економічного зростання;
- формування інтелектуального капіталу потребує від самої людини й від суспільства в цілому значних затрат, які постійно зростають;
- інтелектуальний капітал у вигляді знань, досвіду, навичок може накопичуватись;
- із накопиченням інтелектуального капіталу його доходність зростає до певного рівня, обмеженого тривалістю активного працездатного віку, а потім різко знижується;

- характер і види інвестицій в інтелектуальний капітал зумовлені історичними, національними, культурними особливостями й традиціями;
- інвестиції в інтелектуальний капітал повинні забезпечувати його власникові отримання вищого доходу;
- інвестиції в інтелектуальний капітал повинні приносити значний за тривалістю й обсягом економічний і соціальний ефект;
- використання інтелектуального капіталу завжди регулюється самою людиною незалежно від джерела інвестицій у його розвиток [5].

Як і кожний показник, що відображає результати діяльності підприємства, інтелектуальний капітал повинен вимірюватися в кількісному значенні. На цій основі здійснюється оцінка рівня наявних нематеріальних активів на підприємстві, а також рівня ефективності їх використання.

На сьогодні існує понад сорок методів вимірювання інтелектуального капіталу. Усі відомі методи вимірювання інтелектуального капіталу поділяють на чотири групи (табл. 1).

Таблиця 1 – Методи вимірювання інтелектуального капіталу [10]

Назва методу	Характеристика методу
1. Методи прямого вимірювання інтелектуального капіталу	Усі методи, в основі яких лежить ідентифікація й оцінка в грошовому вираженні окремих активів або компонентів інтелектуального капіталу. Після оцінки окремих складових інтелектуального капіталу, виводиться інтегральна оцінка інтелектуального капіталу підприємства. При цьому не обов'язково складаються грошові величини окремих компонентів, можуть застосовуватися й більш складні формули, що враховують синергетичний ефект компонентів. Найбільш відомі методи цієї групи: брокер технологій, оцінювання вагомості цитування патентів.
2. Методи ринкової капіталізації	Обчислюється різниця між ринковою капіталізацією (ринковою ціною) підприємства і власним капіталом його акціонерів. Отримана величина (у грошовому вираженні) розглядається як вартість його інтелектуального капіталу. Методи ринкової капіталізації надскладно застосувати, якщо підприємство не є публічною компанією, адже проблематично визначити ринкову ціну. Поширені методи цієї групи: метод ринкової (балансової) вартості, коефіцієнт Тобіна.
3. Методи віддачі від активів	Відношення середнього доходу підприємства (за певний період до вирахування податків) до матеріальних активів підприємства. Цей показник порівнюється з аналогічним показником для галузі в цілому. Щоб вирахувати середній додатковий дохід від інтелектуального капіталу, отримана різниця множиться на матеріальні активи підприємства. Далі шляхом прямої капіталізації або дисконтування грошового потоку можна отримати вартість інтелектуального капіталу підприємства. В основі цієї групи методів лежить припущення, що дохідність матеріальних активів усередині галузі приблизно однакова, через це різницю в дохідності різних підприємств можна пояснити наявністю особливого інтелектуального капіталу. Результуючий показник є інтегральною величиною, який дає змогу лише загально оцінити інтелектуальний капітал, але не підходить для детального аналізу складових інтелектуального капіталу. Поширені методи цієї групи: EVA, VAIC тощо.
4. Методи підрахунку показників (балів)	Методи, що ідентифікують різні складові інтелектуального капіталу, які пізніше перетворюються в систему індикаторів, індексів та показників. Ці методи не вимірюють інтелектуальний капітал у грошовій формі. Це, швидше, система діагностики загального стану інтелектуального капіталу і його компонентів. Переваги цих методів полягають у тому, що вони можуть бути застосовані на будь-якому рівні підприємства. Їх недоліки в тому, що індикатори є контекстними і повинні бути налаштовані для кожного підприємства й кожної мети – це робить порівняння досить непростим. Найвідоміші методи групи: навігатор Скандія, збалансована система показників.

В Україні проблема розвитку інтелектуального капіталу має вагомe значення, оскільки є основним фактором конкурентоспроможності як окремого підприємства на ринку, так і економіки країни в цілому. В умовах сучасної економічної кризи в Україні підприємствам необхідно вдосконалювати методи використання своїх нематеріальних активів, оскільки перед ними постає питання у збереженні своїх позицій на ринку. Становлення й розвиток підприємств значною мірою залежить також від ефективного використання інтелектуальних ресурсів. Але, на жаль, на сьогодні в Україні сформува-лися такі негативні тенденції в розвитку нематеріальних активів:

- руйнація науково-технологічної складової інтелектуального капіталу на тлі кризового стану економіки країни;
- зростання міграції висококваліфікованих кадрів країни, а також працівників інноваційної сфери;
- неухильне зростання витрат на освіту, хоча за величиною фінансових витрат на душу населення якість навчання в Україні поступається більшості країн світу, посі-даючи, зокрема в Європі, одне з останніх місць [11];
- здебільшого відсутність трансформації інтелектуального потенціалу України у виробництво;
- недостатнє фінансування сфери охорони здоров'я і сфери культури, а також зменшення з кожним роком фінансування наукових досліджень та розроблень.

В Україні процес формування інтелектуального капіталу підприємства стикаєть-ся зі значними труднощами. Наявний інтелектуальний потенціал на тлі всіх цих негати-вних явищ у країні не повною мірою використовується підприємствами, що призводить до зниження можливого рівня розвитку нематеріальних активів та інноваційної діяль-ності і, як наслідок, рівня розвитку економіки України в цілому.

Висновки. Важливою складовою, яка забезпечує формування конкурентних пе-реваг підприємства, виступає інтелектуальний капітал. Але необхідно наголосити на відсутності єдиного підходу до теоретичного визначення категорії інтелектуального капіталу підприємства та його структурних елементів. Ця сфера знань залишається до-сить суперечливою й диференційованою. Із поняттям інтелектуального капіталу як не-матеріальним активом підприємства тісно пов'язані такі його елементи, як інтелектуа-льний ресурс підприємства, інтелектуальні активи та інтелектуальна власність. Саме ці складові є основою інтелектуального капіталу як одного з головних показників резуль-татів діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання. Також на сьогодні в економічній практиці існує значна кількість методів вимірювання інтелектуального ка-піталу, які поділяються на чотири основні групи залежно від показників, що використо-вуються підчас розрахунку. На основі наявної значної диференціації методів вимірю-вання інтелектуальний капітал підприємства має ряд певних особливостей, що поясню-ється нематеріальною природою цього ресурсу. Однак необхідно чітко розуміти, що за сучасних економічних умов трансформаційної кризи в Україні – підприємства не мають можливості використовувати наявний інтелектуальний потенціал повною мірою. Як на-слідок, ефективність використання інтелектуального капіталу в Україні є недостат-ньою порівняно з результатами розв'язання цієї проблеми іншими країнами світу.

Перелік посилань:

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг / Пер. с англ. – С-Пб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Кендюхов О. В. Эффективное управление интеллектуальным капиталом: монография / О. В. Кендюхов. – Донецьк : ДонУЕП, 2008. – 363 с.
3. Бутнік-Сіверський О. Б. Трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт / О. Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2003. – № 5. – С. 3–12.
4. Ковтуненко К. В. Особливості формування інтелектуального капіталу підприємства / К. В. Ковтуненко, Ю. В. Гутарева, Я. В. Шаповал // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 3–4. – С. 78–83.
5. Ковальова О. М. Інтелектуальний капітал – важлива складова капіталу підприємства / О. М. Ковальова // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону: матеріали III Міжнародної нау-ково-практичної конференції, м. Суми, 19–21 червня 2012 року. – Суми : СумДУ, 2012. – С. 57–59.
6. Маршал А. Принципы экономической науки / А. Маршал. – М. : Прогресс, 1993. – 594 с.
7. Горлачук В. В. Економіка: [навчальний посібник] / В. В. Горлачук, І. Г. Яненко. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 344 с.

8. Кучумова І. Ю. Інтелектуальний капітал в системі управління підприємством / І. Ю. Кучумова // Бізнес Інформ. – 2013. – № 12. – С. 357–364.
9. Пожуєв В. І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації / В. І. Пожуєв // Гуманітарний вісник ЗДІА. Випуск 37. – 2009. – С. 4–15.
10. Хомич С. В. Проблема виміру та обліку інтелектуального капіталу / С. В. Хомич // Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки. – 2011. – № 5. Т. 1 (180). – С. 110–115.
11. Брежнева-Єрмоленко О. В. Проблеми формування інтелектуального капіталу в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Брежнева-Єрмоленко, І. А. Давидова. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/economic-theory-and-history-311/7505-problems-formuvannya-ntelektualnogo-kaptalu>.

Стаття надійшла: 06.10.2014 р.
Рецензент: д.е.н., проф. Бабич Д.В.

